

УДК 94(47+57):394

О. В. Делія

«...ВІДМОВТЕСЬ ВІД БАТЬКА В ПРЕСІ...»: СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ У 20–30–х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі архівних джерел, епістолярної спадщини аналізуються окремі аспекти процесу адаптації до радянської дійсності 20-30-х років та повсякденні практики соціальної спільноти, представники якої відігравали значну суспільну та економічну роль у житті дореволюційного українського суспільства. Виокремлено основні стратегії та форми виживання в нових життєвих реаліях та соціального просування: масові публічні відмови від батьків, маніпулювання анкетними даними, політизація повсякденного спілкування та використання політичних кліше у зверненнях до владних структур, апелювання до пролетарських символів.

Ключові слова: повсякденність, радянська дійсність, соціальна спільнота, соціальна політика, стратегія.

Сьогоднішня постмодерністська ситуація в історичному пізнанні розглядає вивчення історичного минулого через його носія і суб'єкта – людину, як один із шляхів розв'язання протиріччя між загальними законами історичної науки та конкретним життям звичайних людей. Тому звернення дослідників до повсякденних практик пересічних людей із їхніми конкретними обставинами та життєвими подробицями, конкретно-історичних аспектів їхнього буття є свідчення глибокої внутрішньої трансформації історичної науки, намаганням знайти вихід із ситуації, що склалася.

Конструювання нової історичної парадигми актуалізувало увагу дослідників до проблем національної історії, зокрема історії соціалістичного періоду. На думку О. Коляструг, увага вітчизняних дослідників до тогочасного історичного процесу спричинена і досі нез'ясованим в рамках концепцій модернізму чи тоталітаризму феноменом існування країни Рад [1]. Попри існування значної кількості наукових студій, присвячених суспільно-економічним, соціально-політичним процесам, різні аспекти історії 20-30-х років знову опиняються у спектрі дослідницької оптики. Об'єктивно назріла переоцінка власного історичного минулого проводиться шляхом переосмислення історіографічних надбань, введенням до наукового обігу якісно нових видів документальних джерел, а також зверненням до нових малодосліджених сюжетів, вивчення котрих ставало неможливим в силу ідеологічних табувань.

Вивчення повсякденних практик радянського суспільства 20-30-х років через призму історичного пізнання отримало розвиток наприкінці 80-х років минулого століття у рамках тотального процесу ліквідації «білих плям» в історії. Низка студій російських науковців Н. Лебіної, Н. Козлової, Г. Бордюгова та інших переважно були присвячені тогочасним суспільним аномаліям, дослідженню девіантних груп населення.

У поле зору української історичної науки проблематика повсякдення потрапила на початку нового тисячоліття під впливом досліджень західних вчених. Серед вітчизняних наукових студій слід відзначити серію монографічних видань інституту історії України, присвячених повсякденному життю українського суспільства радянського періоду. Історіографічний аспект історії повсякденності 20-30-х років висвітлений у працях українського історика Г. Васильчука. Цікавими є напрацювання української дослідниці Н. Гогохія щодо вивчення історії радянської повсякденності 30-х років.

Попри вагомій напрацювання та беззаперечний науковий авторитет українських та зарубіжних дослідників в царині історії повсякденності, повсякденні практики колишніх привілейованих станів українського суспільства в умовах трансформації суспільних, соціально-економічних відносин у 20-30-х роках на українських землях залишилися поза увагою дослідників.

Метою нашої публікації є спроба дослідити шляхом аналізу епістолярної спадщини, мемуаристики представників колишніх привілейованих верств окремі аспекти їхнього адаптаційного процесу до соціально-економічного та суспільно-політичного життя 20-30-х років.

На думку дослідників структурна ознака покоління проявляється або в гострі критичні моменти життя суспільства, коли спільна фатальна, героїчна доля відокремлює певну спільноту людей, або згодом – в ретроспективі: так звані «фігури умовчання», «непомічене покоління» отримують своє іменування лише через досить тривалий проміжок часу [2].

Соціально-політичні катаклізми початку ХХ століття на українських землях, розбудова держави диктатури пролетаріату, в основу внутрішньополітичного курсу якої була покладена боротьба із залишками «старого ладу», остаточно відмежувало покоління «колишніх» від «сакральної» пролетарської спільноти.

Для колишніх офіцерів царської армії, дворян, купців, представників «буржуазної» інтелігенції, замість природного процесу передачі культурної традиції, соціального досвіду, основною метою постреволюційного існування стала мімікрія до нового суспільного ладу, котра супроводжувалась болісними і принизливими процесами суспільної маргіналізації: позбавлення виборчих прав, житлового уцільнення, кадрових чисток і тотального безробіття, різного роду обліками у зв'язку із соціальним походженням та дореволюційним родом занять, вилученням надлишків майна. І це має значення навіть не з точки зору прямого репресивного впливу, а тому що змінило звичне повсякденне буття і навколишній світ десятків тисяч людей, змушувало їх маскувати своє істинне ставлення до дійсності псевдолояльністю, звужувало коло спілкування для обміну думками, тим самим руйнувало і без того неміцну внутрішньогрупову єдність «колишніх».

Постійне доведення політичної благонадійності, відданості режиму стало невід'ємною атрибутикою діалогу «індивід-влада». Одним із переконливих свідчень цього стала публікація на шпальтах газети «Комуніст» із красномовною назвою «Прозрение обманутых»: «Мы, заключенные в концентрационном лагере за службу у белых, как-то: офицеры, солдаты, военные чиновники и другие ображаемся с заявлением: ...не секрет и не тайна, что большинство из нас по своему сословному происхождению бывшие крестьяне, мещане; городской интеллигентный пролетариат. И только наше случайное, благодаря войне, образование в военных училищах, школах прапорщиков и т. п. дало некоторое основание причислять нас к числу реакционеров..... войдите в наше положение – поймите нас и не бросайте камень.... Потому просим дать нам возможность быть полезными и равными гражданами... [3, арк. 295] » або «...мы, бывшие офицеры, чиновники... бывшие служащие при украинской власти, а также как активные и пассивные участники восстаний...единогласно признали власть советскую на Украине... [4]» (мова оригіналу).

Оволодіння особливою манерою спілкування, таким собі «виправдовуючим» стилем мови, використання політичних кліше, визначених більшовицькою догматикою, у побутових зверненнях до влади та апелювання до пролетарських символів стали масовими формами виживання, одним із шляхів адаптації до нових соціально-політичних умов. Загалом політизація повсякденної мови як не дивно стала затребуваною саме знизу задля вирішення неполітичних, буденних завдань. «...Предгубисполкому Одессы...Мой сын, Исаак Горловский подлежит заключению в концентрационный лагерь до конца гражданской войны при попытке дачи взятки должностному лицу....Я отец его, Михель Горловский, всю свою жизнь проживший в тяжелых условиях царизма...Сопричастите нас общей народной радости – празднику труда – Первому мая... [5]», «...1-го мая наступает великий праздник пролетариата и во имя великого праздника труда обращаюсь с просьбой о помиловании мужа... [6]», «...старый строй дал нам одни лишь слезы ибо трудовая жизнь мужей наших проистекала в атмосфере постоянных невзгод... мужья наши- сыны пролетариата... [7]».

Намагаючись повернути хоча б дециму минулого соціального статусу, вирватись із злидненої буденності, кожен намагався сконструювати власну стратегію просування у новому суспільстві та співіснування з владою, освоюючи або формуючи навички взаємодії з навколишнім світом. Тому що, за влучним висловом російського дослідника С. Ярова: «...еще меньше согласны были терпеть это годами, и почти никто не хотел так жить все время» [8].

Однією із тогочасних поширених форм самореабілітації у пролетарському суспільстві стала маніпуляція анкетними даними шляхом приховування деяких «сумнівних» з точки зору більшовицької ідеології сторінок, додання власній автобіографії більшого революційного контексту та максимальної пролетаризації походження.

Адаптаційні основи до нових соціально-політичних та економічних реалій 20-х років спричинили процес масових відмов молодшого покоління «колишніх» від власних автобіографій через зміну прізвищ, публічну відмову від батьків тощо. Це означало відмову від особистого минулого, звичного світосприйняття, зрештою – відмову від самого себе. Разом з цим відбувались руйнація традицій сім'ї та шлюбу, освіченості, релігійності, розрив відносин батьків та дітей. Непотрібні суспільству в його пролетарсько-революційному прагненні творення нової людини, конструювання нових суспільних відносин, патріархальні цінності опинились на узбіччі громадського поступу.

Соціальні обмеження 20-х років, поступки владі сформували ціле покоління соціальних сиріт при живих батьках. Люди без минулого стали благодатною сировиною, інертною базою для подальших більшовицьких експериментів.

«... – Відмовтесь від батька в пресі, – запропонували мені. Ця диявольська вимога мене не заскочила, а тому й не злякала. Я вже мав подібну історію, коли, після закінчення семирічки, хотів вступити до уманської технічної школи. Схвильований до глибини душі, я тоді, прийшовши з Умані, розповів батькові і спитав, що мені робити. Він сплотно, але сказав рішуче:

– Ти мусиш так зробити, бо іншого виходу нема. Бог буде тобі свідком, що ти зробив це з примусу.

Хоч в уманській "Селянській правді" між десятками "відмовлень" від батьків кричало й моє "відмовлення", але до технічної школи мене не прийняли. Незважаючи на цей неуспіх, я вдруге надрукував те саме зі слів інспектора наросвіти в тульчинській газеті. Коли б тоді інспектор сказав мені відмовитися від своєї "буржуазної крові, душі й тіла", то я, не задумуючись, це зробив би... [9]», – так пронизливо описує цей складний період життя український письменник, син священника, Олекса Гай-Головко.

Актуальним стосовно нашої проблематики є дослідження В. Гудкової еволюції творчої біографії відомого радянського письменника Ю. Олеші, уродженця українського міста Єлисаветграда, нащадка стародавнього шляхетського роду. Дослідницею були детально проаналізовані такі собі віхи автобіографічної «саморедактури» письменника, власне кажучи етапи повного власноручного її вихолощення на вимогу часу, починаючи із кінця 20-х років:

«Родился в Елисаветграде... В Зиновьевске... В Кировограде.

Сын дворянина... мелкого акцизного чиновника... сын служащего.

Начал со стихов... Печатал их в "Одесском листке"... Начал со стихов. Не печатал... Стихов не писал.

Подражал Гумилеву... Стихи с "гумилиатиной"... Фамилия Гумилева исчезает вместе со стихами.

После 1917 года: "только литература"... "доброволец в рядах Красной Армии".

Лучший режиссер мира — Мейерхольд... "Моя пьеса "Список благодеев" была поставлена в 1930 году"... [10]».

Тектонічні зсуви в історії початку ХХ століття назавжди змінили повсякденний світ сотень тисяч людей, котрі відігравали значну суспільну, економічну, політичну роль у житті дореволюційного українського суспільства. Втрата колишнього соціального статусу болісно позначилась на процесі самоідентифікації представників цієї соціальної групи, змусивши шукати власні шляхи для виживання та просування у суспільстві диктатури пролетаріату. Надзвичайно складно піддавати оцінці особистий вибір цілого покоління «колишніх» в ситуації зламу цінностей, в їх усвідомленому чи неусвідомленому прагненні адаптуватись до радянської дійсності.

Джерела та література

1. Коляструк О. А. Апологія історії повсякденності / О. Коляструк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/>
2. Чудакова М. Заметки о поколениях в Советской России / М. Чудакова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru>
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр. 66. – арк. 295.
4. ЦДАВО. – Ф. 1, оп.1, спр. 70. – Арк. 54–54зв.
5. ЦДАВО. – Ф. 1, оп.1, спр. 70. – Арк. 74.
6. ЦДАВО. – Ф. 1, оп.1, спр. 70. – Арк. 75.
7. ЦДАВО. – Ф. 1, оп.1, спр. 70. – Арк. 85.
8. Яров С. Интеллигенция и власть в Петрограде 1917–1925 годов : конформистские стратегии и язык сотрудничества / Сергей Яров : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru>
9. Гай-Головка Олекса. Поединок з дияволом / Олекса Гай-Головка : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kodyma.od.ua>
10. Гудкова В. Как официоз работал с писателем: эволюция самоописаний Юрия Олеши / Виолетта Гудкова: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru>

Делия О. В. «...Откажитесь от отца в прессе...»: стратегии выживания в 20-30-х годах ХХ века
На основе архивных источников, эпистолярного наследия анализируются отдельные аспекты процесса адаптации к советской действительности 20-30-х годов и повседневные практики социальной общности, представители которой играли значительную общественную и экономическую роль в жизни дореволюционного украинского общества. Выделены основные стратегии и формы выживания в новых жизненных реалиях и социального продвижения: массовые публичные отказы от родителей, манипулирование анкетными данными, политизация повседневного общения и использование политических клише в обращениях к структурам власти, апелляция к пролетарским символам.

Ключевые слова: повседневность, советская действительность, социальная общность, социальная политика, стратегия.

Deliya O. V. «...Give up your father in the press...»: strategies of survival in 20-30th

Some aspect of the adaptation process to Soviet reality during 20-30th and everyday practice of social community were analyzed on the basis of archival sources and epistolary heritage.

The members of this community played significant social and economic role in the life of pre-revolutionary Ukrainian society. Basic strategies and forms of survival in new living conditions and social progress were signed out in the article. They are: mass public waiver of parents, personal data manipulating, politisation of everyday communication and using of political clichés in appealing to the authorities, appealing to proletarian symbols.

Keywords: everyday life, Soviet reality, social community, social policy, strategy.

УДК 94 (477)“1941/1944”

О. М. Ігнатуша

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

Охарактеризовано суперечливий процес релігійного відродження на території Запорізької області під час її німецької окупації 1941–1944 рр. Показано організаційні форми і динаміку відновлення релігійних організацій. Висвітлено залежність церковного життя від політики німецьких властей. Історичні події у церковній сфері показано у зв'язку з попередньою та наступною історичними епохами.

Ключові слова: релігійне життя, церква, Запорізький край, німецька окупація, політика, релігійне відродження.

В українському суспільстві доби державної незалежності сформувався значний пізнавальний інтерес до церковної минувшини як невід'ємної частки вітчизняної історії. Він яскраво проявився на регіональному рівні. Тісно пов'язаний з новим релігійним відродженням, яке відбулося у пострадянську добу, він заявляє про себе зверненнями преси та інших засобів масової інформації, активною діяльністю релігійних організацій в Україні, їхньою очевидною суспільно значущою роллю. Формуванню цього інтересу сприяють і українські історики, які, відповідаючи на суспільний запит, посилюють свої напрацювання на зазначеному напрямі досліджень. Та ще чимало сюжетів церковної історії чекають вивчення, переосмислення, аналізу на основі залучення нових джерел і здобутків історіографії.